

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava

Karen-Pauliin Konks

**VANEMLIKUSTAMISE ILMINGUD NELJA NOORE
TÄISKASVANU TAGASIVAATES**

Bakalaureusetöö

Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialal

Juhendaja: Dagmar Kutsar, PhD

Tartu 2017

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Karen-Pauliin Konks

01.06.2017

ABSTRACT

Evidences of parentification in retrospect of four young adults

The purpose of this bachelor thesis is to analyse evidences of parentification in retrospect of four young adults. The importance of this study is twofold: it is new in Estonian academic landscape and parentification effects are not acknowledged in society. The study was carried out in spring, 2017 and the sample consisted of four young-adults in the age range from twenty to twenty-five years. The theoretical part of this bachelor's thesis is based on theories and studies on parentification.

The research evidences were the following:

- Parentification through instrumental role-taking, such as taking care of brothers and sisters and doing household chores was more described by young adults than the parentification through taking over emotional roles. However emotional parentification was more hidden and can be observed by some negative outcomes in young adult's life.
- The participants brought out positive and negative outcomes of parentification in their childhood. Positive outcomes were associated with instrumental parentification. Specifically, bigger independence and new skills what are a great benefit when creating own family. Negative outcomes of parentification showed loneliness and sadness due to lost childhood.
- There were also positive and negative outcomes of parentification in participants' adulthood. The negative outcomes are increased insecurity, lack of trust in people and difficulties in maintaining relationships. The positive outcomes are related with useful instrumental skills, personal strength and independence.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
I PEATÜKK: UURIMUSE TAUST	8
1.1 Perekond	8
1.2 Perekonna allsüsteemid.....	9
1.3 Perekond kui normatiivne süsteem	10
1.4 Düsfunksionaalsus perekonnas	11
1.5 Vanemlikustamine kui perekonna düsfunktsionaalsusega toimetuleku viis.....	11
1.6 Vanemlikustamise eripära üksikvanemaga perekonnas	13
1.7 Vanemlikustatud lapse uued rollid ja rollivõtu tagajärjed	14
1.7.1 Vanemlikustamise negatiivsed tagajärjed	15
1.7.2 Vanemlikustamise positiivsed tagajärjed	16
PROBLEEMIPÜSTITUS	17
II PEATÜKK: METOODIKA	18
2.1 Metoodika valik	18
2.2 Andmekogumismeetod	18
2.3 Uurimuses osalejad	19
2.4 Uurimuse käik.....	19
2.5 Analüüsimeetod	20

2.6	Uurimuse eetilised probleemid ja lahendused	21
III PEATÜKK: TULEMUSED		22
3.1	Vanemlikustatud noore täiskasvanu käsitletud perekonnast	22
3.2	Vanemlikustamise ilmingud lapsepõlves.....	24
3.3	Vanemlikustamise mõju täiskasvanueas.....	26
3.4	Vanemlikustamise positiivsed ilmingud	27
3.5	Vanemlikustamise negatiivsed ilmingud	28
3.6	Vanemlikustamise ilmingute varjamine	29
ARUTELU		31
KOKKUVÕTE.....		35
KASUTATUD KIRJANDUS		37

SISSEJUHATUS

Perekondadel on erinevad elukorraldused ja toimimisviisid, mis aitavad neil igapäeva elu ülesandeid täita. Nii nagu vanematel on perekonnas kindlad ülesanded ja ootused, on ka lastel osa perekonna stabiilsuse säilimisel. Eakohaste arenguülesannete täitmine on igati ootuspärane, kuid düsfunktsionaalsuse esinemisel perekonnas võivad lapsed eakohase piiri ületada ning hakata täitma lapsevanemale omaseid ülesandeid. Selline toimimine võib olla perekonna ainsaks viisiks, kuidas uutes või keerulistes olukordades hakkama saada. Igal lapsel on õigus ja peaks olema ka võimalus kasvada turvalises ning arendavas keskkonnas, mistõttu erinevaid ilminguid, mis seda häirida võiksid, tuleks teadvustada ja kindlasti ka neile tähelepanu pöörata. Olukord, kus perekonna toimetulekut aitab säilitada vanema rolli ülevõtnud laps, ei ole lapse arengu perspektiivist õige. Seetõttu tuleb olla teadlik selle ilmingu positiivsetest ja negatiivsetest mõjudest lapsele ning lähtuda lapse huvidest ja heaolust.

Bakalaureusetöö teemani jõudsin tänu perekonnateraapia algkursuse läbimisele 2016. aastal, kus tutvustati mõistet „vanemlikustamine“. Ma leian, et see on perekonnades tavaline ja ka oluline, et laps aitab vahepeal mõndavanema rolli täita, kuid ma ei osanud näha sellise toimisviisi sügavamat tähendust. Vanemlikustamise ilmingu olemasolu pakkus mulle palju huvi. Teemakohaste allikatega tutvudes pidin tõdema, et Eestis on see temaatika akadeemilisel maastikul seni puutumata, mistekitas väljakutse ja soovivanemlikustamist põhjalikumalt uurida ja kajastada. Sellest tuleneb ka minu bakalaureusetöö eesmärk, milleks on analüüsida vanemlikustamise ilminguid nelja noore täiskasvanu tagasivaates.

Teema uurimine on oluline, sest vanema rolli ülevõtmine ja selle mõju teadvustamine on Eesti ühiskonnas küllaltki puudulik. Kuidas märgatakse vanemlikustamist? Vanemlikustamise tagasivaatelistel ilmingute ja mõjude analüüsimine noorte täiskasvanute käsitluses annab bakalaureusetööle nii akadeemilise kui ka praktilise väärtuse. Käsitlen nii vanemlikustamise teoreetilisi põhjuseid, ilminguid, positiivseid ja negatiivseid tagajärgi nii lapsepõlve kui ka täiskasvanueas. Laste, noortega ja peredega töötavatel inimestel aitab selle teemaga kursis olemine märgata taolisi perekondasid, ette nähavõimalikke tagajärgi, õppida tegema vanemlikustamise ilminguid kandvate peredega koostööd ja lahendama või vähendama olukorra negatiivset mõju. Muidugi on perekondade põhjused erinevad, miks laps üldse vanema rolli üle võtab, mistõttu ei saa ka kindla mõõdupuu järgi vanema rolli ülevõtmist hinnata.

Töös rakendan kvalitatiivset uurimisviisi, uurimaks nelja noore täiskasvanu kogemuses oses puuduva vanema rolli ülevõtmisega lapsepõlves. Valisin üksikvanemaga perekonnad seetõttu, et üksikvanemaga perekondades on perekonna hierarhiline struktuur kadunud, mille tulemusena võivad lapsed hakata täitma vanemate ülesandeid (Weiss, 1979). Bakalaureusetöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis on ülevaatlik teoreetiline raamistik teema sissejuhatamiseks. Kuna vanemlikustamise mõiste on pärit perekonnateraapiast, siis toon välja vastavad põhitõed ja mõisted. Teises osas annan ülevaatemetoodikast, mis sisaldab kirjeldusi andmekogumis- ja analüüsimeetodist, uurimuses osalejatest, uurimuskäigust ja eetilistest probleemidest ja nende lahendustest. Sellele järgneb tulemuste esitlemine ja arutelu. Bakalaureusetöö lõpeb kokkuvõtte ja järeldustega.

I PEATÜKK: UURIMUSE TAUST

1.1 Perekond

Iga inimene tahab kuuluda gruppi, mis aitab tagada primaarsed vajadused, annab turvatunnet, mugavust ja rahulolu, ning mis on jätkusuutlikuks eluks ja üldiseks heaoluks oluline. Perekond kui ühiskonna väike grupp kannab nii enda liikmete kui ka ühiskonna ees kohustuslikke rolle. Minuchin (1974) jaotas perekonna kohustuslikud rollid sisemisteks ja välimisteks. Pere sisemiste rollide täitmine aitab arendada ja säilitada iga perekonnaliikme psühhosotsiaalset arengut (Minuchin, 1974) ning samal ajal aitab see tagada isiku esmaste vajaduste rahuldamise, kindlustunde, kaitstuse, austuse ja läheduse järele (Perekonnaseaduse eelnõu sotsiaalsete mõjude analüüsi aruanne, 2008). Perekonna-siseseid rolle täidetakse ühiste eesmärkide ja huvide nimel. Üheskoos on lihtsam ning perekonna heaolu tagamiseks on oluline, et kõik liikmed, vastavalt enda arengule, võimetele ja võimalustele panustaksid sellesse. Lisaks aitab pereliikmete koostöö toimimine ühiseid ressursse nii toota kui ka tarbida (Perekonnaseaduse eelnõu sotsiaalsete mõjude analüüsi aruanne, 2008). Üheks näiteks võib tuua peretraditsioonide loomise, mis tekitab ühtekuuluvustunnet, turvalisust ja tugevdab identiteeti (Duke, Lazarus ja Fivush, 2008). Üheskoos panustatakse sellele, et ühine tegevus oleks järjepidev ja väärtuslik ning tulemus, mida sellest saadakse on kirjeldamatu: ühtsustunne, heaolu, turvalisus, mugavus ja rahulolu.

Perekonna välimisteks rollideks ehk ühiskonna ees olevateks ülesanneteks on kõige tähtsam ühiskonnafüüsiline ja vaimne taastootmine. Sellega panustab perekond ühiskonna stabiilsusse ning aitab taastoota ühiskonnas levinud väärtusi ja kultuuri, mis on rahvastiku säilimise eesmärgil väga oluline (Perekonnaseaduse eelnõu sotsiaalsete mõjude analüüsi aruanne, 2008). Perekond ammutab ühiskonnast kultuuri, üheskoos loodud väärtusi, uskumusi ja tõekspidamisi ning annab omakorda läbi enda rollikäitumise, tegemiste ja hoiakute ühiskonnale midagi tagasi ja kujundab seda. Ühiskonnal ja perekonnal on omavahel vastastikune toimimissuhe, mille käigus säilitatakse ning samal ajal ka luuakse uut. Seega mõlemapoolne jätkusuutlik käitumine säilitab ja parandab nii ühiskonna kui ka indiviidi heaolu ning arengut.

Lisaks nimetatud ülesannete täitmisele on perekond oma liikmete individuaalse arengu peamiseks mõjutajaks, kus iga liikme identiteet areneb vastavuses tema kuuluvustundele konkreetsesse perekonda (Minuchin, 1974). Kuuluvusvajadus on üheks põhivajaduseks, millel on nii emotsionaalsele kui ka kognitiivsele arengule suur mõju. Vajadus kuuluda suunab inimesi looma ja säilitama positiivse ning jõulise tähtsusega suhteid, selleks et tekiks turvatunne ja saaks rahuldatud lähedusvajadus (Baumeister ja Leary, 1995).

1.2 Perekonna allsüsteemid

Perekonna funktsioone, pereliikmete omavahelist suhtlust ja toimimist kirjeldavad allsüsteemid, mille mõiste on pärit struktuuralsest pereteraapiast. Selle alusepanija Salvador Minuchin (1974) on kirjeldanud allsüsteeme järgnevalt: kõik perekonnaliikmed kuuluvad vastavalt enda positsioonile perekonnas allsüsteemi, milles on neil erinev võimutase, kus täidetakse ülesandeid ja õpitakse teatud oskuseid. Seega näitavad allsüsteemid perekonnas justkui mingit hierarhiat, mille põhjal on erinevad rollid, kohustused ja õigused ära jaotunud, ning mis aitab perekonnal toimida ja tasakaalu säilitada. Allsüsteeme reguleerivad piirid, mis määravad ära pereliikmete allsüsteemi kuuluvuse ja rollid (Minuchin, 1974). Minuchin (1974) jaotas allsüsteemid kolmeks:

- Abikaasade/elukaaslaste allsüsteem moodustub kahest täiskasvanust, kelle eesmärgiks on luua perekond. Allsüsteemis on liikmetel väljakujunenud kindlad ülesanded, mis aitavad säilitada perekonna terviklikku süsteemi. Peamisteks ülesanneteks väljatoodud allsüsteemis on omavaheline koostöö, pühendumine ja tasakaal, mille käigus toimub üksteise vastastikune täiendamine.
- Vanemate allsüsteem tekib perekonda esimese lapse sünniga. Allsüsteem peab kohanema uute ülesannetega – lapse eest hoolitsemine ja kontrolli tagamine, lapsele teejuhiks olemine ja tema ühiskonda sotsialiseerumisele kaasaaitamine. Kõik tegevused peavad olema paindlikud ning vastama lapse arenguetapile.
- Laste allsüsteem moodustub peres kasvavatest lastest ning on kõige esimeseks kohaks, kus lapsed kogevad omavahel vastastikuseid partnerlussuhteid. Seal toetatakse üksteist, tehakse koostööd, arendatakse läbirääkimisoskuseid ja õpitakse üksteiselt.

1.3 Perekond kui normatiivne süsteem

Perekond on kahest või enamast isikust koosnev grupp, kes on omavahel seotud sünni, abielu või adopteerimise faktiga ja elavad koos samas leibkonnas (Kutsar, 2003). Perekonna universaalsus seisneb tema peamistes funktsioonides, milleks on seksuaalne, reproduktiivne, hariduslik ja majanduslik (Kasearu, 2016). Seega perekond, mis täidab neid funktsioone, on normatiivne süsteem ühiskonnas oma kindlate liikmete ja nende vaheliste normatiivselt määratletud suhete, funktsioonide, normide ja reeglitega. Näiteks on normatiivselt määratletud, kes kellega perekonnas võib omada lähisuhteid, kes tagab perele elatise ning kelle põhirolliks on mäng ja õppimine.

Perekondade normid ja käitumisviisid on välja kujunenud nende endi konkreetsetes keskkonnas ja konkreetsete suhete kaudu, mistõttu on perekondade olemus ja toimimine erinev. Vaatamata sellele, et „normidele vastavat“ perekonda on raske defineerida, võib perekondade toimimist hinnata lähtuvalt nende võimest rahuldada oma liikmete materiaalseid, emotsionaalseid ja hingelisi vajadusi (Barker, 2002). Selle hindamine on jällegi suhteline, sest perekondade vajadused, arengufaaside läbimine ja võimalused, erinevad keskkonnas, ajas ja kultuuris, lähtudes perekonna ajalistest, majanduslikest, füüsilistest ja vaimsetest ressurssidest, ning paindlikkusest.

Perekonna normatiivsust saab käsitleda allsüsteemide kaudu. Normatiivne peremudel näeb ette selgeid piire allsüsteemide vahel (Minuchin, 1974), mis tähendab seda, et kõikidel pereliikmetel on omad ülesanded ning kuulumine kindlasse ja arengupõhisesse allsüsteemi. Allsüsteemides peab kehtima vastastikune toetus ja abistamissuhe, mis aitab oma igal osalisel rolli täita ning areneda. Lisaks on oluline allsüsteemides kehtiv vabadus, mis läbi suhtluse teiste allsüsteemidega aitab arendada uusi oskuseid (Hinshaw, Feetham ja Shaver, 1999).

Perekonnasüsteemi normatiivsuse teadmine annab võimaluse märgata perekondades esinevat düsfunktsionaalsust. Peredega töötavatel isikutel on vaja osata hinnata perekonna toimimist ja välja selgitada pere ja selle liikmete vajadused (Selg, 2015). Kõrvalkallete märkamise ja oskuseid neid eristada düsfunktsionaalsusest aitab peredega töötavatel isikutel leida üheskoos perega lahendusi paremaks toimimiseks.

1.4 Düsfunksionaalsus perekonnas

Keerulised sündmused, muutused perekonnas, vägivald, konfliktid, sõltuvusainete kuritarvitamine võivad muuta perekonna düsfunktsionaalseks grupiks. Düsfunksionaalne ehk väärtalitlev pere on kõrvalekaldunud normatiivsest pere funktsioneerimisest jaei suuda teatud põhjustel oma liikmete olulisi vajadusirahuldada, mistõttu on järjepidevalt enda ülesanded täitmata (Lilleoja ja Konno, 2011). Stress, segadus ja keerulised ajad perekonnas võivad viia olukorrani, kus perekond lõheneb, sest puudub vastastikune toetus ning üheskoos tegutsemine perekonna heaolu nimel.

Üheks väärtalitleva perekonna näiteks on muutus perekonna allsüsteemide vahel, mille käigus piirid muutuvad kas ähmaseks, kattuvad omavahel või on vastupidiselt jäigad ja muutumatud (Rys, 2011). Barker (2002) toob düsfunktsionaalsuse näiteks olukorra, kus vanemate allsüsteem ei toimi, selle piirid on hägunenud ning laps võib liikuda kas vanemate tahtliku või mittetahtliku suunamise teel nende allsüsteemi. Düsfunksionaalsed pered ei aruta teemaga seotud probleeme väljaspool enda perekonnaringi, mistõttu düsfunktsionaalsus säilib (Rys, 2011).

Perekonnad varjavad enda väärtalitlust seetõttu, et nad tunnevad ja teavad, et nad on normidest üle astunud. Varjamine aitab kaitsta nende lugupeetavust ja imidžit sõpruskonna seas ning ühiskonnas üleüldiselt (Heffner, 2003). Väärtalitluse eitamine tekitab tunde, et kõik on korras, mis omakorda takistab probleeme sügavamalt näha ja neile lahendusi otsida. Gerlach (2015) toob välja kaks põhjust, miks saladusi hoitakse: düsfunktsionaalne toimimine perekonnas tekitab häbi ja süütunnet; varjatud informatsiooni välja tulemise mõju perekonna liikmetele võib olla kahjustav. Lisaks võidakse perekonna väärtalitlust varjata perekonna liikme või liikmete suunamise ja sundimise tõttu (vt ka: lasteabi.ee).

1.5 Vanemlikustamine kui perekonna düsfunktsionaalsusega toimetuleku viis

Vanemlikustamise (*parentification*) terminit tutvustasid esimest korda 1967. aastal süsteemse pereteraapia teoreetikud Braulio Montalvo, Bernard G. Guerney Jr, Bernice L. Rosman ja Florence Schumereesotsas Salvador Minuchiniga (Hooper, 2011), kes kirjeldasid vanemlikustamist kui rolli või positsiooni perekonnas, mille ilmingut nimetatakse vanemlikuks lapseks („*parental child*“). Mitmeid aastaid hiljem väitis Minuchin (1974), et vanemlik laps ilmneb juhul, kui vanemate allsüsteem ei suuda perekonna hierarhia tipus toimida ning laps või

nooruk võtab vanema või vanemate rolli üle. Ta uskus, et rolli ülekandmine vanemalt lapsele on nii üksikvanema perekondades, suurperedes kui ka vaesunud perekondades normaalne nähtus selle hetkeni, kuni allsüsteemide piirid pole hägustunud (Minuchin, 1974).

Põhjaliku ülevaate vanemlikustamise mõistest andsid aga esimest korda Boszormenyi-Nagy ja Spark 1973. aastal, kirjeldamaks protsessi, kus vanemlikud rollid on projitseeritud lapsele (Engelhardt, 2012). Boszormenyi-Nagy ja Spark väitsid (1973), et vanemad on taolise olukorra loonud kas teadlikult või tahtmatult, sundides või suunates last üle võtma teatud vanemlikud käitumisviisid, selleks et säilitada homöostaasi nii perekonnas üldiselt kui ka selle vanema jaoks, kelle roll üle võetakse. Vanemlikustamine ilmneb perekonna allsüsteemide vahel olevate piiride puudumisel või hägunemisel, mille tagajärjel lapsed liiguvad vanemate allsüsteemi ja võtavad nii rolli kui ka vastutuse üle (Boszormenyi-Nagy ja Spark, 1973).

Patoloogiliseks muutub olukord siis, kui ülesanded on lapse jaoks liiga koormavad. Laps tunneb kohustust võtta üle täiskasvanu roll, muutes sellega vanema ja lapse piire (Hooper, 2007a). Olukorra negatiivsust näitab Khafi, Yatesi ja Luthari (2014) sõnul see, et piiride hägunemisel võib kogu laste energia olla suunatud vanemlike kohustuste ja rollide täitmisele, mistõttu kaldutakse enda normatiivsete arenguülesannete täitmisest kõrvale. Selletõttu võib kannatada lapse enda individuaalne areng. Taoline segadus ja piiride puudumine annabki võimaluse perekonna düsfunktsionaalsuse arenemiseks, mida on Hooper (2007b) kirjeldanud järgmiselt: see on põlvkondade vahelistepiiride häire, mis annab teada emotsionaalse ja/või instrumentaalse rolli muutusest perekonnas. Sellekäigus ohverdab lapsoma vajadused tähelepanu, mugavuse ja suunamise järele, et hoolitseda enda toimetulematu vanema või õdede-vendade emotsionaalsete ja instrumentaalsete vajaduste rahuldamise eest (Hooper, 2007b).

Ülalöeldu ei tähenda, et lapsed ei peaks üldse perekonna tegemistest ja kohustustest osa võtma. Lapsed peaksid täitma enda eale vastavaid ülesandeid, näiteks koristama oma tuba, pesema pesu või mõnikord isegi õhtusööki valmistama. Need oskused on olulised nii enesearengu eesmärgil kui ka hiliem iseseisvasse ellu asumisel. Boszormenyi-Nagy ja Spark (1973) ütlesid, et lapsed peavad oskama võtta vastutust nii enda kohustuste kui ka käitumise üle ja täitma vanemate poolt määratud ülesandeid, et tagada enda isiklik kasv tuleviku kohustuslike rollide täitmisel. See annab lapseleettekujutluse täiskasvanute kohustustest ning on emotsionaalse kasvu ja iseseisvumise puhul oluliseks sammuks (Boszormenyi-Nagy ja Spark, 1973).

Võttes kokku teoreetikute seisukohad võib öelda, et vanemlikustamine on nähtus perekonnas, kus laps võtab vanema või vanemate rollid ja kohustused üle, et säilitada enamvähem toimiv ja tuttav olukord perekonnas. Vanemlikustamine võib olla alguse saanud teadlikust või mitteteadlikust vanemapoolsest suunamisest ja on olulisel kohal perekonnas, kui pere toimetuleku säilitamise mehhanism.

1.6 Vanemlikustamise eripära üksikvanemaga perekonnas

Üheks düsfunktsionaalsuseriskiks perekonnas on see, kui puudub üks vanematest. Ühe vanema puudumine perekonnas viitab sellele, et emotsionaalne ja füüsiline abi nii majapidamistöodes kui ka laste kasvatamise näol on vähenenud (Smith, 1980). Lisaks kogevad üksikvanema perekonnad tihemini majanduslikke ja sotsiaalseid toimetulekuraskuseid (Sinisaar ja Tammpuu, 2009). Mõned vanemadvõivadabi otsida enda vanemate või sõprade käest, kes aitavad erinevate ülesannetega hakkama saada (Smith, 1980). Paraku esineb olukordi, kus üksikvanemaga perekonnas muutub laps vanema jaoks isikuks, kes aitab tal oma rolliga hakkama saada. Üksikvanematel lasub suur emotsionaalne ja füüsiline pinge, mistõttu võivad nad enda lastele rohkem toetuda, neilt rohkem loota, eeldada või nõuda kui kahe vanemaga pered (Willert, 2003).

Weiss (1979) leidis, et üksikvanemaga perekondades on hierarhiline perekonna ülesehitus kadunud, mistõttu võidakse erinevad ülesanded, kohustused ja vastutused pere laste vahel ümber jagada. Selle tulemusena hakkavad lapsed täitma vanemate ülesandeid. Põhinedes aja-saadavusteooriale, kinnitavad Gager, Coonery ja Call (1999), et kodused majapidamistööd jagunevad vastavalt iga pereliikme ajalistele võimalustele. Lapsed võivad olla rohkem aktiivsemad pereelus, et aidata tagada terve perekonna heaolu. Seega on need lapsed ja noored vastutustundlikumad, iseseisvamad ja on suunatud perekonna väärtuste hoidmisele ning murede lahendamisele (Weiss, 1979 viidanud Willert, 2003). Willert (2003) viidates Weissile (1979) toob välja, et vanemlikustamise eripära üksikvanemaga perekonnas seisneb selles, et noorte stress ja puudulik turvatunne tuleneb vanemast, kes jagab enda igapäevaelu probleeme ja ebakindlust. Vanemlikustatud lapsed ja noored on üksikvanemaga perekondades enda vanemale suureks emotsionaalseks toeks. Suurenenud emotsionaalse seotuse tõttu on lapsel või noorel raske enda „mina“ eristada perekonnast ning eralduda enda päritolu perest (Goldenberg

ja Goldenberg, 2008). Noor inimene peaks juhtima enda elu vastavalt enda tunnete, mõtete ja soovidele, mitte juhinduma kellegi teiste vajadustest.

Lisaks tõi Willert (2003) Weissi (1979) kaudu välja, et üksikvanemaga perekondades kasvanud lapsed võivad seljatada vanemlikustamise negatiivsed ilmingud, kui nende füüsilised ja emotsionaalsed vajadused on vanema poolt juba alguses ja järjepidevalt täidetud. Vaatamata sellele, et negatiivseid ilminguid ei pruugi olla, on vaja teadvustada seda, et vanemlikustamine võib olla ainsaks toimetuleku viisiks üksikvanemaga perekonnas.

1.7 Vanemlikustatud lapse uued rollid ja rollivõtu tagajärjed

Vanemliku lapse uued ülesanded on seotud nii emotsionaalsete kui ka instrumentaalsete rollide täitmisega perekonnas. Rolli ülevõtmine võib toimuda näiteks vanemate lahutuse, vanema vaimse või füüsilise haiguse, perevägivalla või vanema destruktiiivse käitumise tagajärjel (Truhan, 2014). Emotsionaalse vanemlikustamise puhul täidab laps oma vanema emotsionaalseid ja psühholoogilisi vajadusi (Hooper2007a). Lastelt oodatakse pidevalt tuge, nendest saavad perekonnaliikmete jaoks usaldusisikud, saladuste hoidjad ja nad võivad sattuda keskseks isikuks pereliikmete suhete vahele (Hooper, 2014). Instrumentaalse rolli täitmise puhul täidab laps igapäevaseid praktilisi ülesandeid, mida tavaliselt peaks tegema lapse eest hoolitsevad isikud või vanemad. Ühed tüüpilisemad näited instrumentaalse rolli ülevõtmisest on igapäevane toidu tegemine, kodu koristamine, pesu pesemine, õdede-vendade eest hoolitsemine.

Tehtud uurimused vanemlikustatuse mõju kohta toovad välja nii positiivseid kui ka negatiivseid tagajärgi, kuid väga vähe on neid uurimusi, mis on ainult positiivsetele efektidele keskendunud. Negatiivseteks tagajärgedeks võivad olla lapsel väljakujunenud emotsionaalsed ja käitumuslikud raskused ning vähem välja arenenud sotsiaalsed võimed (Johnston, 1990). Erinevate autorite poolt on positiivsete tagajärgedena toodud välja suuremat kompetentsust ja enesetõhusust (Kuperminc, Jurkovic ja Casey, 2009), mis viitab pigem täiskasvanulikule kui lapselikule käitumisele. Järelikult on oluline, et vanemlikustamise nähtude ilmnmisel vaadatakse ja määratletakse kõiki selle aspekte ning hinnatakse olukorra olemust vastavalt. Olenevalt kontekstist ja lapse individuaalsetest iseärasustest on mõju lastele erinev: inimesed

on erinevad ning ka muutusi võetakse erinevalt vastu (Hooper, Doehler, Jankowski ja Tomek, 2012).

1.7.1 Vanemlikustamise negatiivsed tagajärjed

Emotsionaalsel vanemlikustamisel on rohkem negatiivseid tagajärgi kui instrumentaalsel (Hooper, 2007a). Negatiivsetest efektidest tuuakse tihti esile vanemlikustatud laste ülehoolitsev olek ning soov kõigile meeldida (Hooper, 2008). Teiste eest hoolitsemine ei ole iseenesest halb, kuid nende laste puhul võib hoolimine suured ja probleemaatilised mõtted võtta. Perekonnasiseselt võib laps muutuda väga tundlikuks teiste inimeste tujude ja vajaduste suhtes (Chase, 2001). Selliselt positsioonilt on raske tavaellu tagasipöörduda, sest perekonna piirid on hägustunud ning laps on kaotanud oma iseseisvuse (Dial, 2014). Kõige suuremaks negatiivseks küljeks vanemlikustamise puhul tuuakse välja lapse arengu häirimist – suur vastutus ja kohusetunne pere eest takistab lapsel enda isikupära ja vabadust arendada (Burt, 1992). Sellise suure emotsionaalse seotuse tagajärjel võib lapsel olla keeruline enda „mina“ eristada ning päritolu perekonnast eralduda (Goldenberg ja Goldenberg, 2008). Vanemlikustatud lapsed soovivad enda pere jaoks olemas olla ning nad ei näe võimalust ega tahagi enda päritolu perekonna kõrval midagi uut luua. Seetõttu on vanemlikustatud lastel, nii lapse- kui ka täiskasvanueas, raske uusi suhteid luua ja neid hoida (Hooper, 2008).

Negatiivsed väljundid vanemlikustatuse puhul on seotud laste vaimse tervisega. Nimelt võib esineda ärevust, depressiooni, stressi ja häbitunnet (Peter J. Jankowski, Lisa M. Hooper, Steven J. Sandagec ja Natalie J. Hannah, 2011). Esineb nii söömishäireid kui ka narkootiliste ja alkoholsete ainete kuritarvitamist, somaatilisi sümptomeid, nagu pea- ja kõhuvalu ning akadeemilisi probleeme nagu kõrge puudumiste arv ning halvad hinded (Mechling, 2011). Probleemid koolis – kõrge puudumiste arv ja halvad hinded võivad olla seotud lapse instrumentaalse vanemlikustamisega, mille puhul laps täidab vanema ülesandeid ning nende koormusastme tõttu ei ole võimalik ega jaksu koolis käia. Vanemliku rolli täitmise tagajärjel võivad tekkida eakaaslastega suhtlemise probleemid. Vanemlikustatud lapsed ei tunne seotust eakaaslastega, sest nende jututeemad ja igapäevased tegevused erinevad, mistõttu tekib neil ka tunne, et nad ei sobitu enda eakohasesse gruppi (Willert, 2003).

Vanemlikustatuse mõjud hakkavad ilmnema juba lapsepõlves, kuid täiskasvanueas võivad probleemid tekkida hetkel, kus hakatakse enda peret looma. Vanemlikustamise tagajärjel on noorel täiskasvanul raske enda päritolu perekonnast eralduda ning käituda eakohaselt (Hooper, 2007a). Hooper (2008) tõi ka välja, et ei suudeta vanemaks saades vanemliku rolliga leppida ning otsustatakse seetõttu lapsi mitte saada. Lisaks võib vanema rolli ülevõtmine lapseas süvendada täiskasvanuna arusaama, et ka tema enda lapsed peavad olema iseseisvad, mistõttu on lastele seatud liialt suured nõudmised. Nad on sellega harjunud ning käitumisviisi muutmine on nende jaoks keeruline. Seetõttu võib vanemlikustatud laps sarnase mustri üle kanda ka enda loodud perekonda. Suur hoolimine ja vastutuse ülekandumine lapsele või noorele võib täiskasvanueas mõjutada suhete loomist – luuakse kompulsiiivseid ja partnerist sõltuvaid suhteid (Willerti, 2003), mis on põhjustatud kiindumussoovist ja lähedusvajadusest, millest lapsepõlves on olnud puudus.

1.7.2 Vanemlikustamise positiivsed tagajärjed

Vanemlikustamisel on tõepoolest ka positiivseid mõjusid, kuid nagu varasemalt öeldud, siis väga vähesed uurimused on nendele keskendunud. Positiivsed mõjud on enamasti seotud instrumentaalse vanemlikustamisega. Hooper (2008) viitas Jurkovic ja Casey'le (2000), kes leidsid, et emotsionaalse vanemlikustamise tagajärjel võib lastel olla rohkem potentsiaali arendada enda suhtlemisoskust. Lisaks on vanemlikustamise tagajärjed seotud hea probleemide lahendamise oskuse (McMahon ja Luthar, 2007) ja enesearengu kasvamisega (Kuperminc jt, 2009), lastel võib olla vähem ebaküpset käitumist ja parem vaimne tervis võrreldes eakaaslastega (Shifren, 2001). Vanemlikustatud lapsed omandavad lapsepõlves erinevaid oskusi ja võimeid, mis tulevad kasuks terve edasise elu jooksul, nad võtavad rohkem vastutust ja on iseseisvamad (Hooper, 2008). Vanemlikustamise positiivsed ilmingud on seotud vanemlikustamise kestusega ja sellega, milline on nende vanema/vanemate tugi olnud kogu protsessi vältel (Hooper, 2008). Kui lastel on enda vanematega tugev ja turvaline suhe ja nad teavad, et nad pole teatud kohustuste täitmisel ükski, siis ei pruugi vanemlikustamine olla negatiivne. Lastel säilib kindlustunne ja turvaline õhkkond uute asjade tegemisel ning ka teadmine, et ebaõnnestumise korral ei ole nemad vastutavad. Sellised lapse dei tunne süütunnet ega ebakindlust, sest nende tagala on vanemate poolt kindlustatud. Andolfi (2015) tõi positiivse poolepealt välja ka seda, et vanemlikustatud lapsed on äärmiselt tundlikud ja tugevad inimesed, kellest võivad saada täiskasvanuna väga kompetentsed psühhoterapeudid.

PROBLEEMIPÜSTITUS

Vanemlikustamise ilmingud perekonnas viitavad düsfunktsionaalsusele, mille tagajärjel võtab laps vanema toimetulekumatusesse tõttu vanema rolli üle. Rolli ülekandumine toimub vanema teadlikul või tahtmatul suunamisel. Vanemlikustamise mõiste on pärit pereteraapiast, mida on käsitlenud erinevad klassikud nagu Minuchin, Boszormenyi-Nagy, Spark jt. Lapse poolt vanema rolli ülevõtmine perekonnas viitab allsüsteemide vahelistele piiride hägumisele, mille tagajärjel laps liigub laste allsüsteemist vanemate allsüsteemi. Vanemlikustamisel on lapsele nii positiivseid kui ka negatiivseid tagajärgi, mille mõjud võivad ilmuda juba lapsepõlves või kanduda edasi täiskasvanuikka. Vähe on tehtud uurimusi, mis keskendusid positiivsetele ilmingutele, pigem tuuakse välja vanemlikustamise negatiivseid mõjusid lapsele.

Eestis ei ole teadaolevalt uuritud vanemlikustamise ilminguid ja mõjusid lastele. Sellist protsessi teadvustatakse vähe ning ei pöörata vanemlikustamisele piisavalt tähelepanu. Vanemlikustamine võib olla perekonna üheks toimetulekuvõimaluseks. Seetõttu on oluline, et laste, noorte ja peredega tegelevad inimesed oskaksid sellist nähtust märgata ning hinnata mõjusid pereliikmetele ja eelkõige lapsele, kes on suunatud vanema rolli üle võtma.

Bakalaureusetöö eesmärgiks on analüüsida vanemlikustamise ilminguid nelja noore täiskasvanu tagasivaates.

Lähtuvalt töö eesmärgist püstitasin kolm uurimisküsimust:

- Mida räägivad noored täiskasvanud vanemlikustamise ilmingutest oma lapsepõlvekodus?
- Milliseid vanemlikustamise mõjusid lapseksolemisele osalejad välja toovad?
- Milliseid vanemlikustamise tagajärgi näevad nad oma täiskasvanuelus?

II PEATÜKK: METOODIKA

2.1 Metoodika valik

Oma uurimuse läbiviimiseks kasutasin kvalitatiivset uurimisviisi. Kvalitatiivne uurimisviis võimaldab näidata sotsiaalset fenomeni loomulikus keskkonnas, mistõttu põhineb uurimisviis inimeste endi detailsetel ja põhjalikel kirjeldustel ja sellel, mis tähenduse nad ise oma kogemusele annavad (Draper, 2004). Tänu kvalitatiivsele uurimisviisile on võimalik teada saada, millised kavatsused, motiivid, uskumused, käitumisviisid, reeglid ja väärtused on uuritava fenomeni taga (Draper, 2004). Minu töös annab kvalitatiivne uurimisviis võimaluse keskenduda noorte täiskasvanute lapsepõlve kogemusele ning mõista vanemlikustamise ilminguid nii lapsepõlves kui ka täiskasvanueas.

2.2 Andmekogumismeetod

Uurimistöö andmed kogusin 2017. aasta märtsi lõpus ja aprilli alguses biograafiliste (*life-story*) intervjuude abil, keskendudes tagasisivaateliselt uurimuses osaleja lapsepõlvele. Biograafiline intervjuu on üheks kvalitatiivse uurimise meetodiks, mille abil on võimalik koguda subjektiivseid teadmisi ühe inimesi elu kohta (Atkins, 2011). See meetod aitab näha inimese elu tervikuna ning viia läbi süvauuring (Atkins, 2011). Intervjuu keskmes on indiviid oma valikute, tavade, elukäigu ja maailmanägemise viisidega (Kõresaar, 2008). Atkins (2011) toob veel välja, et biograafilise ehk eluloo intervjuu taga on ühe inimese lugu tema enda elu kohta, mida ta on rääkinud nii täielikult ja ausalt kui võimalik, nii täpselt ja nii palju, kui ta mäletab või tahab avaldada. Saadud lugu moodustab sisulise narratiivi, mis hõlmab jutustaja jaoks kõige olulisemaid mõjutusi, sündmusi, kogemusi ja tundeid (Atkins, 2011). Tänu küsimustele oli mul võimalik avastada ja mõista räägitud kogemuse narratiivi ja saada sissevaade vanemlikustamise nähtusesse.

Lähtuvalt uurimistöö eesmärgist analüüsida vanemlikustamise ilminguid nelja noore täiskasvanu tagasisivaates, koostas järgmise poolstruktureeritud intervjuu kava:

- Mida räägivad noored täiskasvanud, vanuses 20-25, vanemlikustamise nähtuse ilmingutest oma lapsepõlvekodus?

- Milline oli sinu elu lapsena?
- Milliseid vanemlikustamise mõjusid lapseksolemisele uurimuses osalejad välja toovad?
  - Mille poolest erines Sinu lapsepõlv teiste eakaaslaste omast?
- Milliseid vanemlikustamise tagajärgi näevad nad oma täiskasvanuelus?
  - Mida võtsid kaasa enda lapsepõlvkogemustest täiskasvanuikka?

2.3 Uurimuses osalejad

Uurimuse raames intervjuerisin nelja naissoost täiskasvanut vanuses 20-25. Osalejate arvu määratlemisel lähtusin sellest, et kvalitatiivsete intervjuude läbiviimine peaks kestma seni, kuni intervjuerijate vastused hakkavad korduma (Edwards ja Holland, 2013). Oma uurimisküsimustele hakkasin sarnaseid vastuseid saama juba pärast teise intervjuu läbiviimist, mistõttu otsustasin piirduda nelja osalejaga. Osalejate leidmiseks töötasin välja järgmised kriteeriumid: intervjuus osaleja vanus peab jääma piiridesse 20-25, intervjueritaval peab olema õdesid või vendi ning intervjueritav peaks olema kasvanud üksikvanemaga peres. Valisin üksikvanemaga perekonnad seetõttu, et nendes peredes on perekonna hierarhiline ülesehitus kadunud, mille tagajärjel võidakse erinevad ülesanded, kohustused ja vastutus pere laste vahel ümber jagada (Weiss, 1979). Selle tulemusena hakkavad lapsed täitma vanemate ülesandeid.

2.4 Uurimuse käik

Kõik intervjueritavad leidsin tänu tutvusringkonnale, kelle käest uurisin, kas vastavalt minu püstitatud kriteeriumitele, oskaksid nad kedagi soovitada. Sain mitmeid kontakte, kellest kolmele kirjutasin ise, ning viimane intervjueritav võttis minuga iseseisvalt ühendust. Kaht intervjueritavat teadsin nägu ja nimepidi, kuid varasemat kontakti pole olnud. Üks intervjueritav oli minu jaoks täiesti võõras inimene ning viimaseks intervjueritavaks oli minu tuttav. Taylor (2011) on välja toonud, et lähedase või tuttava inimese intervjuerimisel võivad rollid kergesti häguneda. Näiteks võib eelnev sõprussuhe viia intervjuerija eelduseni, et ta mõistab intervjueritava vaatenurka, kuid see arvamus võib pigem küsitleja taju ja avastamismeelt häirida, mistõttu andmete tõlgendus ei pruugi enam lähtuda intervjueritavast (Taylor, 2011). Kuna enda tuttava puhul puudusid mul varasemad teadmised tema lapsepõlve kohta, siis otsustasin intervjuu siiski läbi viia. Tema vastused olid minu uurimistöö jaoks väga väärtuslikud ja kinnitasid uurimisteema vajalikkust. Kolme intervjueritava puhul seostus

vanemarolli ülevõtmine elamisega ühevanemaperes, üks intervjueeritav kasvas küll koos kahe vanemaga, kuid ühe vanema igapäevase toimetulematuse tõttu, liigitas ta end samuti üksikvanemaga perekonda kuuluvaks. Ta vanemad lahutasid, kui ta oli 18-aastane. Mina sain seda teada intervjuu käigus, seega otsustasin intervjuu siiski lõpuni viia ning kasutada andmeid ka enda uurimistöös.

Kõige esimesena viisin läbi prooviintervjuu, et teada saada, kas intervjuu küsimuste ülesehitus võimaldab saada vastuseid bakalaureusetöö eesmärgile–analüüsida vanemlikustamise ilminguid nelja noore täiskasvanu tagasivaates. Prooviintervjuus keskendusin eelkõige uurimisküsimustele, kuid intervjuu käigus ja ka hiljem transkribeerides tulid mõned juurde. Pilootintervjuu kinnitas enda eesmärgi, mistõttu otsustasime juhendajaga, et võin hakata järgmiseid osalejaid intervjuerima. Kuna minu prooviintervjuu kava koosnes põhimõtteliselt kolmest uurimisküsimusest ja paarist alaküsimusest, siis järgmiseid intervjuusid läbiviies, otsustasin kõik küsimused igaks juhuks kirja panna.

Kahe intervjueeritavaga toimusid intervjuud Tartu linna kohvikutes ning ülejäänud kahega kohtusime Tartu Ülikooli ruumides. Kõik intervjuud salvestasin osalejate nõusolekul diktofoniga. Kõige lühem intervjuu kestis 34 minutit ning kõik teised kestsid üle 50 minuti. Intervjuu läbiviimiseks keskendusin ala-küsimustele, mis aitasid kolmele uurimisküsimusele vastuseid leida. Lisaks palusin jooksvalt intervjueeritavatel enda vastuseid täpsustada ning näidetega illustreerida. Intervjuu esimestel minutitel keskendusin mugava ja turvalise õhkkonna loomisele – tutvustasin enda bakalaureuse tööd, kinnitasin konfidentsiaalsuse reeglid, palusin intervjueeritavatel endast rääkida ja küsisin lisaküsimusi nende tegemiste kohta.

2.5 Analüüsimeetod

Intervjuude analüüsimiseks kasutasinkvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit deduktiivse lähenemisega. Deduktiivset lähenemist kasutatakse juhul, kui uuritava nähtuse kohta leidub teooriaid ja/või varasemaid uurimusi, mida soovitakse uurimuse kontekstiskontrollida (Kalmus, Masso ja Linno, 2015). Töötasin läbi pereteraapiat käsitletud isikute, nagu Minuchin, Boszormenyi-Nagy ja Spark, Hooper, Englehart jt materjalid, mis andsid vajaliku suuna, mida vanemlikustamise puhul jälgida ja edasi arendada. Kodeerimisprotsessis keskendusin varasemates empiirilistes uuringutes ja teoreetilistes lähenemistes leitud kategooriatele (Kalmus

jt, 2015) nagu vanemlikustamise ilmingud, nende negatiivsed ja positiivsed tagajärjed nii lapsepõlves kui ka täiskasvanueas.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi teostasin kuues etapis: (1) transkribeerisin intervjuud; (2) teostasin deduktiivse kodeerimise, keskendumisega varasematele uuringutele ja teoreetilistele lähenemistele; (3) koondasin sarnased teemad omavahel ja moodustasin põhikategooriad; (4) põhikategooriate alla moodustasin alamkategooriad; (5) analüüsisin saadud tulemusi; (6) lähtuvalt tulemustest ja teoreetilistest teadmistest koostas arutelu.

2.6 Uurimuse eetilised probleemid ja lahendused

Kõik intervjuueeritavad olid vabatahtlikult nõus osalema antud uurimuses ning andsid loa kasutada intervjuude põhjal saadud andmeid. Intervjuu alguses tutvustasin neile uurimistööd, reegleid, ja leppisime koos kokku konfidentsiaalsuses ja anonüümsuses. Selleks, et tagada uurimuses osalenute anonüümsus, ei kasutanud ma transkriptsioonis ega ka järgnevas analüüsis nende nimesid. Samuti ei viita ma konkreetselt nendega seotud isikutele, asukohtadele ja muudele andmetele, et hoiduda nende äratuntavusest.

Leian, et minu teema on üpriski delikaatne, mistõttu intervjuueerimise alguses leppisime kokku, et küsimusele vastama ei pea, kui ei soovi. Lisaks püüdsin äärmise kriitilisuse ja tundlikkusega lisaküsimusi küsida. Arvestasin kõikide intervjuueeritavate lugudega ning ei teinud märkusi ja säilitasin neutraalsuse teemadel, mis olid minu jaoks võõrad.

III PEATÜKK: TULEMUSED

Analüüsi esitamisel lähtun intervjuude deduktiivse kodeerimisprotsessi põhjalsaadud põhikategooriatest. Nendeks on: vanemlikustatud noore täiskasvanu käsitlused perekonnast, vanemlikustamise ilmingud lapsepõlves, selle mõju täiskasvanueas, vanemlikustamise positiivsed ja negatiivsed aspektid ning vanemlikustamise ilmingute märkamine.

Osalejate kirjeldused

Anu on teismeeast saati elanud koos noorema vennaga isa juures. Ema lahkus pärast lahutust pere juurest. Intervjueeritav valis isa juures elamise.

Signe on sünnist saati elanud koos ema, vanaema ja onuga (ema vend). Teismeeas sündis talle väike õde. Isa ei ole kunagi näinud.

Mari varajases lapsepõlves läksid vanemad lahku ning koos oma kahe vennaga jäi ta elama ema juurde. Isa oli vägivaldne ning kasiinosõltlane. Ema hakkas Mari teismeeas välismaal tööl käima ja viibis vähe kodus.

Reet on pere keskmine laps, noorem vend on puudega. Kasvas üles kahe vanemaga – isa tegi palju tööd ning ema oli alkohoolik. Vanemad läksid lahku kui intervjueeritav oli täisealine.

Eelnevad märgid – vanemate lahusus noores eas, üksi elamine kodus, vanema sõltuvus, nooremad õed-vennad, annavad aluse arvata, et nendes perekondades võis esineda vanemlikustamist. Kõikidenende juhtumite puhul oli puudu üks või mõlemad vanemad või esines vanema toimetulematust sõltuvusprobleemi tõttu.

3.1 Vanemlikustatud noore täiskasvanu käsitlused perekonnast

Intervjuudes osalejad toovad välja erinevaid aspekte, mis on nende jaoks perekonnas olulised - perekonna traditsiooniline liikmelisus (normatiivsus), aktsepteerimine, emotsionaalne side ja perekonna kestlikkus. Reet ja Signe kirjeldasid perekonna olulisust järgmiselt – *Reet: „Pere on nii nagu kõigil, kus on ema, kus on isa ja kus ollakse üksteise vastu ausad (...); Signe: „Ülesanneteks kasvatada, toetada ja hoolida.“* Lisaks peeti oluliseks aktsepteerimist: *Signe: „No pere toetab üksteist, ükskõik millisena, aktsepteerib milline sa oled“,*

emotsionaalset sidet: Anu:“(…) nagu selline tunne, et sa oled oodatud ja tahetud“; Reet:“arvestatakse üksteisega, hoolitakse ja räägitakse üksteisega kõigest“; Mari:“(…) nad on mulle kallid (…)” ning perekonna kestlikkust, olenemata vahemaadest ja olukorrast: Mari:“(…) Kuigi ema elab nagu kaugel, siis ikkagi tean, et ma saan neile inimestele öelda, et nad on kallid mulle ja nad nagu ei ehmu ära, vaid nagu lihtsalt siuke tugi jah.“

Perekonna määratlemine loob teatud pildi perekonnast, mille puhul ei ole võimalik kohe aru saada, kas räägitakse enda kogemustest või hoopiski luuakse ideaal, mille poole soovitakse liikuda. Intervjuus osalejad väljendavad enda uskumusi ja arusaamu perekonnast, kirjeldavad rollisüsteeme, iga liikme olulisemaid ülesandeid ning tunnet, mida perekonda kuulumine tekitab.

Signe:“No kodus kõik seisavad enda eest. Kõik on omad sõdurid.“

Reet:“(…) ma ei saanud mingit tähelepanu sealt poolt (…)
ma olin nagu hästi palju selline üksik või, mul olid inimesed ümber, mul oli pere ümber, aga tundsin hästi palju sellist üksinduse tunnet“.

Väljatoodud tsitaadid annavad aluse arvata, et perekonda kirjeldati lähtuvalt sellest, mida vastajatel üles kasvades ei olnud või millest puudujäägid tekkisid. Seega on need kirjeldused tekkinud intervjuueeritavate headest ning halbadest kogemustest. Kui vastajad on tundnud, et neil on midagi puudu või nende jaoks on perekonnas midagi vajaka jäänud, siis nad soovivad sellele rohkem tähelepanu pöörata ja peavad ka seda enda jaoks olulisemaks.

Arvan, et perekonda defineerides on võimalik leida üles inimeste endi kogemused, väärtushinnangud, mõtted, soovid ja olulised punktid, milline perekond võiks olla. Intervjuueeritavad ei too välja materiaalseid või utoopilisi soove, vaid rõhuvad pigem perekonna sisemisele toimimisele, mis aitab tagada heaolu kõikidele liikmetele. Kõik tahavad olla tunnustatud ja austatud endale loomupärasest grupis. Toetuse tundmise ja andmise aluseks on turvatunne, mugavus ja heaolu. Toetus annab mõista, et isegi siis, kui midagi läheb halvasti, ei ole hullu, sest ühe olulise grupi toetus on endiselt olemas. Seega võib vastajate põhjal öelda, et perekond moodustab normatiivses plaanis grupi, kus on turvaline olla, mis annab heaolu ja motivatsiooni, tahet ja jõudu edasi liikumiseks ning enda meelepäraste tegevuste jätkamiseks.

3.2 Vanemlikustamise ilmingud lapsepõlves

Instrumentaalne vanemlikustamine

Vanema rolli ülevõtmine on üheks toimetulekuviisiks perekonnas, mille käigus vanem suunab last teadlikult või tahtmatult üle võtma instrumentaalset ja/või emotsionaalset vanemaks olemise rolli. Lihtsam on märgata instrumentaalset vanemlikustamist, millest annavad märku reaalsed tegevused, mida lapsed teevad. Osalejad rääkisid sellistest instrumentaalsetest rollidest nagu õdede ja vendade eest hoolitsemine ja nende õpetamine:

Reet: „(...) pidin ise väikevenna eest hoolitsema ja ma ei olnud ju kunagi väikese lapsega tegelema. (...) tegin talle neid sööke ja asju, vahetasin riideid.“

Signe: „(...) teised läksid sõpradega välja, pidin kodus olema (...) ma pidin olema suht kogu aeg nagu lapsega kodus (...) kui ta kooli läks, siis pidin hakkama õpetama mingeid aineid.“

Intervjueeritavad tõid välja ka isikliku vastutuse suurenemise nii enda kui ka teiste pereliikmete ees. Seda saab liigitada instrumentaalse käitumise alla, sest vastutuse võtmist seostati erinevate ülesannete täitmisega.

Reet: „Ja noh, see oligi noh, et pidid kõik vastutuse enda peale võtma. Et söökide tegemine, koristamine ja ma olen selles mõttes Monk, et ma ei sallinud üldse korralagedust, siis ma kogu aeg koristasin.“

Mari: „Vahepeal oleks ikka tahtnud, et keegi lihtsalt ise küsiks, et kuidas läheb, aga ma pidin nagu kuidagi vastutama ise enda eest või nagu, nii noorena juba.“ „(...)No ma ei tea, siis ema ja vanaema panid hästi palju vastutust tema (vend) eest mulle ka, et ma jälgiks kogu aeg.“

Lisaks toodi välja ka teiste koduülesannete täitmine, nagu näiteks: *Anu: „(...) koristasime, pesime pesu, kõik aiatööd (...)“*, *Signe: „Süüa tegema, koristama, kõike, pesu pesema“* *Reet: „Et söökide tegemine, koristamine (...)“*

Tsitaatidest ilmneb, et instrumentaalsete ülesannete täitmise põhjus tuli osalejate jaoks kas vanematepoolse teadliku suunamise teel – *Signe: „Ma pidin olema suht kogu aeg lapsega kodus. (...) Pidin süüa tegema, toitma (...)“*; *Mari: „(...) ema ja vanaema panid hästi palju*

vastutust tema(vend)eest mulle ka, et ma jälgiks kogu aeg“; vanema sõltuvusest tuleneva tagajärgede tõttu – Reet: „(...) selle tegigi raskeks, et tegelikult oli kõik koorem minu kanda (...) sest mu ema magas päeval lihtsalt (...)“; või hoopiski vanema tahtmatu suunamise tagajärjel – Anu: „(...) olin ainukene naispereliige selles majapidamises, siis sellest vanusest hakkasin mina ka tegema kõiki nagu noh tol hetkel me tegime muidugi koos selles suhtes, et isa ja vennaga (...) see hetk kui sa nagu barbie’dest lähed üle nagu päriselt hakkad tegema ise neid asju, mida sa barbie’dega tegid, et see käis hästi ruttu tegelikult.“

Oluline on osata märgata, mida vastutuse ülekandumine lapsele tähendab ning hinnata, kuidas taolised ülesanded lapse eakohase arenguga kokku käivad. Vastutuskoorem peaks olema lapsele eakohane ja vanemlik tugi ning suunamine võiks esialgu siiski olemas olla. Vastajatele tekitas raskust see, et nad pidid vastutust üksi kandma – Reet: „(...) aga selle tegigi raskeks, et tegelikult oli kõik koorem minu kanda (...); Mari: „(...) vahepeal oleks ikka tahtnud, et keegi lihtsalt ise küsiks, et kuidas läheb (...).“ Eelnevate näidete põhjal võib arvata, et intervjuueeritavate näol oli tegemist vanemlikustatud lastega.

Kui eelnevalt toodud näited kirjeldavad seda, kuidas säilitatakse perekonna toimimine vastutuse ülekandumisel, siis üks osaleja tõi välja olukorra, kus ülekantud vastutuse võtmine muutis terve pere elu - „Lihtsalt ma seisin keset maanteed ja mõtlesin kas siis nagu, et vaatan, kas elu tahab mind ära võtta või mitte. Ilmselt ei tahtnud ja sellest tekkiski see tunne, et pean midagi ette võtma.“ Tegemist on küllaltki ekstreemse näitega, kus julgus midagi muuta, tulenes soovist perekonnaliikmete heaolu parandada. Lapsed peaksid kasvama elukeskkonnas, mis on nii füüsiliselt kui ka emotsionaalselt turvaline. Nad ei peaks muretsema liigselt perekonna heaolu eest ning kindlasti tuleks neid toetada ja märgata ohumärke enne, kui emotsionaalne madalseis võib viia depressioonini, mis võib lõppeda suitsiidiga.

Emotsionaalne vanemlikustamine

Emotsionaalse vanemlikustamise ilminguid on keerulisem märgata, sest ilmselt ei pruugi lapsed hoomata emotsionaalsete rollide ülevõtmist, veel vähem täpselt sõnadesse panna, milline roll perekonnas üle on võetud. Emotsionaalseid vanemlikustamise rolle, nagu näiteks perekonna usaldusisiku või emotsionaalse tugipunkti rolle, leidsin ainult ühe osaleja loo puhul: „Ma ei taha ka perekonda luua, sest mul on tegelikult väike vend ja isa ja ma tahan neile rohkem

tähelepanu pöörata (...).“ Negatiivsed ilmingud, nagu usalduse ja turvatunde puudumine, eneses kahtlemine, võivad viidata emotsionaalsele vanemlikustamisele, mille tagajärjel lapse areng võib häiruda. Teismeeas on lapse närvisüsteem alles kujunemas, mistõttu on lisaks üldisele arengule ja heaolule väga oluline ka vaimne tervis. Noor inimene, kellel tekib kahtlus, kas ta on oma perekonnale ja ühiskonnale vajalik, võib langeda väga sügavasse depressiooni. Seda tuleb märgata ja noorte inimeste vaimse tervise arengut toetada, vajadusel ka ravida, et hoida ära kõige soovimatuid tagajärgi.

3.3 Vanemlikustamise mõju täiskasvanueas

Intervjueeritavate käitumisviisid ja põhitõed tulenevad nende endi perekonna düsfunktsionaalsest toimimisest ning seetõttu ka soovist vastanduda enda vanematele.

Anu: „(...) ema on nagu minule eeskujuks selles mõttes eeskujuks jutumärkides, et milline ema ma ei tahaks olla (...) väga keeruline, väga kole öelda, aga üha enam ma näen pigem negatiivseid asju.“

Signe: „(...) olen õppinud asju, mida peaks tegema, aga tema ei tee.“

Reet: „Ee, täpselt minu ema vastand (...)“

Suure vastandumise taga on intervjuus osalejate negatiivne kogemuses seoses ühe vanema mittetoimimisega. Nad tunnetavad puudujääke emotsionaalsest ja füüsilisest turvalisusest, mistõttu nad ei aktsepteeri oma vanema käitumist ning soovivadki vastanduda sellele. Puuduliku vanema roll on andnud neile soovi käituda nende kogemusest vastupidi.

Kaks samas vanuses olevat intervjueeritavat võtsid enda lapsepõlvkogemusest kaasa sarnase mõtte – mitte lapsi saada. *Reet: „ Ma võtsin sellest selle mõtte kaasa, et ma endale hetkel lapsi ei taha teha (...)Ma ei taha ka perekonda luua, sest mul on tegelikult väike vend ja isa ja ma tahan neile rohkem tähelepanu pöörata . (..) ; Signe: „Aga ei no selles mõttes andis see mulle kogemusi ma tean ise, kui raske on last kasvata. Põhjus miks siamaani miks mul ühtegi veel ei ole.“* Mõlema intervjueeritava mõte tuleneb teadmisesest, et lapsi on raske kasvatada – suureneb tähelepanu ja suunamise vajadus, hoolitsemine ja hoidmine. Lisaks ilmneb asjaolu, et vanema rolli ülevõtmine jätkub ka täiskasvanueas, mistõttu oma pereloomine sinna kõrvale ei mahu.

3.4 Vanemlikustamise positiivsed ilmingud

Kõik intervjueeritavad tõid välja midagi positiivset, mida nende kogemus vanema asemel olemisest on neile juurde andnud. Positiivseteks väljunditeks on vastajate puhul nii täiskasvanulikumaks saamine kui ka suurem iseseisvus eakaaslastega võrreldes. Positiivsed ilmingud seostuvad instrumentaalse rolli täitmisega – uuedoskused ja teadmised, mis vanemlikustamise kogemusest on saadud.

Anu: „Ma usun ja arvan ja loodan, et ma muutusin nagu täiskasvanulikumaks tegelikult. Ma ei oskagi öelda, et selle tõttu või tänu sellele. Ma ise ütleksin pigem tänu sellele.“

Signe: „Mina võtsin iseseisvuse. Päriselt. Kui sa tahad et keegi midagi ära teeks, sa pead seda ise tegema (...) Mina pidin kõike tegema. Mina olen tegelikult tänulik isegi. Ütlen päris ausalt. Oskasin asju teha, mitte mitte keegi teine ei osta. Ma olen isegi kohalik torumees. Et ma oskan kõike teha, sest pidin kõigega hakkama saama.“

Mari: „Iseseisvuse. Või noh, hästi siukest iseseisvust, tugevust, selgroogu.“

Intervjueeritavate lapsepõlvkogemus on kasvatanud neist tugevamad inimesed. Vaatamata sellele, et isegi kui kogemus on karmim ja konkreetsem ning hõlmab endas pidevalt millegi tegemist ja kellegi tegemata rolli täitmist, siis on intervjueeritavad raskema kogemuse enda jaoks ümber mõelnud.

Anu: „Minu jaoks see oli tegelikult hea, sellepärast, et ma arvan, et kui mul ei oleks seda kogemust, et siis võib-olla see, et kui ma oleks läinud nõ oma elu peale, siis ma ei oskaks nagu mitte midagi teha. Et aga nüüd mul on nagu ikkagi nagu mingid elementaarsed teadmised nagu kuidas nagu hoolitseda oma kodu ja oma pere eest on nagu olemas.“

Reet: „Mmm. Võib-olla see, et ma sain ise varem täiskasvanulikumaks ja ma pidin lihtsalt ise otsuseid vastu võtma ja neid langetama ja ma tundsin, et tänu sellele, et mul selline lapsepõlv oli, tänu sellele ma sain koolides palju paremini hakkama, sest ma pühendusin enda aja nagu kooli ja õpingutesse.“

Signe: „Ma olen suht õnnelik tegelikult, sest ma saan päris paljudega asjadega ise hakkama, esiteks onju. Pluss ma olen põhimõtteliselt jah õde seal kasvatanud ka onju ja kõik muud tööd ja siia maani.”

Sellised ilmingud viitavad pigem täiskasvanulikule käitumisele ning on seotud erinevate oskuste ja rollidega. Vanemlikustamise ilmingutest on positiivseid aspekte vähe uuritud. Intervjuudest välja tulnud positiivsed tulemused on väga väärtuslikud negatiivsete kõrval. Tänu sellele on võimalik näha vanemlikustamise positiivseid ilminguid ning märgata keerulistes olukordades ka õpetlikku momenti.

3.5 Vanemlikustamise negatiivsed ilmingud

Intervjueeritavad ei ole eraldi välja toonud, et instrumentaalsed tegevused oleksid negatiivsed. Nende jaoks on põhiliseks murekohaks siiski turvatunde ja koostöömise puudumine perekonnas, mis võib viidata emotsionaalse vanemlikustamise ilmingutele. Tänu lapsepõlves saadud kogemustele on neil hirm ja oskamatus enda loodava tulevase perekonna ees. Vastanud väidavad, et nad ei oska ja ei tahagi end siduda ning tunnistavad, et neid valdab hirm kõige selle ees.

Mari: „Aga noh mingit asjad nagu ebakindlus ka võib-olla just nagu paus Ei tea ei noh ei usalda näiteks mingit inimesi või see nooremama oli just see, et noh see isiklik ruum on nagu hästi ma ei tea.“

Reet: „Ma mõtlen, et ma olen liiga kiiresti saanud täiskasvanuks. Ma oleks võib-olla tahtnud seda, ma oleks tahtnud ilusat lapsepõlve.“

Signe: „(...) ma olen tegelikult suht üksik hunt. (...)ma olen hästi lahti laskja. Võib-olla ongi probleem, et ma ei seo end inimestega, nii nagu ma võiks. Nüüd ma olen õppinud. Ma ei saa tegelikult üksinda hakkama. Ma pidin sellest üks hetk hakkama, et sa ei saa üksinda hakkama.“

Anu: „(...)põhiline nagu probleem kõikides nõ suhetes, sõprus, pere ja mis iganes on ikkagi see et, et väga raske on usaldust võita. See on nagu nii raske, et et ma ise ennast ka nagu 100% ma ei usalda ennast. (...) Et see kartus, et ma lõpetan samamoodi nagu minu pere tegelikult (...)“

Väljatoodud negatiivsed ilmingud hõlmasid nii suurenenud ebakindlust, usaldamatust, kurbust kaotatud lapsepõlve kui ka hirmu enda perekonna loomise ees.

Negatiivseks ilminguks toodi veel välja üksildust, mis väljendus osalejate põhjal traditsioonide ja koostegemiste puudumises. Isegi siis, kui intervjueeritavatel oli lähedane suhe enda pereliikmetega, tundsid nad koostegemistest puudu. See väljendus järgmiselt: „*Isegi siis kui me olime lähedased isa ja vennaga, meil ei olnud sellist koostegevust väga palju (Anu)*“; „*(...)kiire või stressirohke aeg oli lapsepõlv (...) selliseid uusi elamusi oli vähem(...) (Mari)*“. Vaatamata sellele, et pereliikmed elasid koos, tundsid intervjueeritavad end üksildasena: „*Ma olin hästi palju selline üksik või, mul olid inimesed ümber, mul oli pere ümber, aga tundsin hästi palju sellist üksinduse tunnet (Reet)*“; Signe: „*No mul tähendas üksikvanemaga pere üksinda elamise peret (...) No kodus on kõik seisavad enda eest. Kõik on omad sõdurid (...)*“

Üksilduse peletamiseks kasutati erinevaid viise – näiteks sõprade tähelepanu võitmine: Reet: „*(...) tegin keskkoolis kõikide kontrolltööd ise ära (...) ma tahtsin kuuluda mingisse gruppi, ma kunagi ei kuulunud, ma olin nagu selline üksinda (...)*; või soov saada endale koduloom, kes pakuks lähedust: Mari: „*Ma väiksest saati tahtsin endale koera täiega, et oleks just, ma ei tea, mingi oma sõber, sest ma ei tea pere oli kuidagi nii laiali (...)*“

3.6 Vanemlikustamise ilmingute varjamine

Oluliseks aspektiks, mida intervjueeritavad enda kogemuse jagamise puhul välja tõid, on loo varjamine ning koduse olukorra mitte välja näitamine. See on kindlasti oluliseks punktiks lastega töötavate inimeste jaoks - ei tohi hinnata lapse välist toimetulekut, vaid tuleb lapsega rääkida ning usaldada, mida ta avaldab. Kogemuse mitte jagamine oli põhjustatud kas kodusest hoiakust: „*Ei me lihtsalt väljaspool kodu, austusest, viisakusest ja kõigest muust, pidin ma näitama, et kõik on väga korras ja kõik väga toimib. Isegi siis, kui kõik oli väga pekkis, siis keegi ei teadnud sellest. Sest ma ei ütlenud teistele ka, kui midagi häiris. Sest see ei olnud vajalik*“ (Signe), või eelarvamustest nagu: „*see oligi kõige hullem, et tegelikult ei teadnud keegi, kõik arvasid, et ma olen haritlaste perest pärit, et ma käitun väga viisakalt ja intelligentset*“ (Reet) ja „*(...) ta poleks elusees midagi sellist arvanud. Ta mõtles, et ma tulen idüllilisest perest ja see ei ole võimalik lihtsalt.*“ (Anu)

Lastega töötavatel spetsialistidel tuleks kohe alguses luua lapsega hea kontakt ning saavutada usaldussuhe, et laps julgeks end avada ja enda muredest rääkida. Sellisel juhul on võimalik teadvustada vanemlikustatuse ilminguid perekonnas ning aidata perekonnal düsfunktsionaalsusest väljuda. Samuti aitab turvaline kontakt vähendada ebakindlust ning hirme tuleviku ees.

ARUTELU

Arutelus võrdlen analüüsi tulemusi teoorias leitudvaga ning nende põhjal olen koostanud viis teesi, millele arutelu on üles ehitatud.

Vanemlikustamine kui perekonna normatiivsusest kõrvalekalle

Perekonna ülesanneteks on tagada enda pereliikmete materiaalsed, emotsionaalsed ja hingelised vajadused (Barker, 2002). Vanemlikustamine kui perekondades esinev düsfunktsionaalsus ei lase enda liikmete heaolu tagada seetõttu, et vanema rolli hakkab perekonnas täitma laps. Selle tagajärjel liigub laps vanemate allsüsteemi, mis ei lase tal enda arengupõhises allsüsteemis kasvada ja perekonna piirid hägunevad. Seega kõrvalekalle normatiivsusest seisneb selles, et vanemlikustamine esineb mittetoimivates perekondades, mille tagajärjel laps võtab üle vanema rolli, ja mis muudab terve pere dünaamikat. Perekonna reeglid ja piirid on muutunud. Järelikult ei taga perekond enda liikmete emotsionaalseid (eriti vanemlikustatud lapse), hingelisi ja võib-olla ka materiaalseid vajadusi. Paraku aitab vanema rolli ülevõtmine lapse poolt säilitada perekonna düsfunktsionaalsust ja ei lase sel kaduda. Seega kõrvalekalle on püsiva iseloomuga ja muutub süvenedes üha enam keerulisemaks, mis muudab perekonna düsfunktsionaalsuse lahendamise raskeks.

Instrumentaalne vanemlikustamine on positiivse sisuga, ent on tagajärgede mõttes salakaval

Instrumentaalse vanemlikustamise ilmingud hõlmavad endas praktilisi tegevusi, mida lapsed võtavad üle vanematelt nende puuduliku rolli täitmise tõttu. Vanema poolt üle võetud instrumentaalse rolli täitmisel on mitmeid positiivseid väljundeid, näiteks erinevad oskused ja võimed, suurenenud vastutus ja iseseisvus (Hooper, 2008). Käesolevate intervjuude käigus tulid välja instrumentaalsed vanemlikustamise ilmingud – hoolitseti õdede-vendade eest, tehti erinevaid kodutöid ja võeti rohkem vastutust. Osalejate jaoks oli taoline kogemus positiivne - kes nimetas end kohalikuks torumeheks, kes tundis, et sai täiskasvanulikumaks tänu sellele, kes õppis oskusi, mis tulevasel pereloomisel kasuks on, ning kes võttis selle kogemusega kaasa suuremat iseseisvust ja tugevust. Väljatoodud tagajärjed on küll positiivsed, kuid nende tegevuste täitmisel võib enda isiklik areng kõrvale jääda. Vanema rolli täitmisest võib saada positiivseid oskuseid, mis on kasulikud terve elu vältel, kuid nende tegemiste arvelt, ei ole laps

saanud tegeleda enda eakohaste arenguülesannete täitmisega. Mida rohkem täidetakse vanema tahtlikul või teadmatul suunamisel instrumentaalseid vanemlikke rolle, seda suurema tõenäosusega jäävad lapse enda arengu jaoks olulised rollid täitmata. Puudujääk esineb Burti (1992) sõnul selles, et laps ei saa enda isiksust välja arendada suure vastutuse ja kohusetunde tõttu. Rosenfeld ja Proctor II (1992) sõnasid, et perekonnal või inimestel, kellega laps üles kasvab, on suur mõju tema arengule, näiteks õpitakse kommunikatsiooni, suhete loomise oskuseid ning saadakse mingisugune ülevaade enda tulevase pere loomise kohta. Minu uurimusest selgub, et olulise tähtsusega on just suhted eakaaslastega, kellega koos tegutsemine, mängimine ja suhtlemine aitab luua ühiseid uusi kultuure ja õppida sotsiaalseid oskuseid. See väljendus järgmises tsitaadis: *Signe: „(...) teised läksid sõpradega välja, pidin kodus olema (...) ma pidin olema suht kogu aeg nagu lapsega kodus (...)“*

Laps peab suhtlema horisontaalsel tasandil enda eakaaslastega, et saada suhete loomise oskuseid. Paraku võivad taolised tegevused puudulikuks jääda, kui instrumentaalsed ülesanded on liiga koormavad nii ajalise kui ka emotsionaalse ressursi piiramise tõttu. Perekonnas, kus laps hakkab täitma vanemate instrumentaalseid ülesandeid, viitab sellele, et perekonna allsüsteemide piirid on hägunenud (Dial, 2014), laps on liikunud vanemate allsüsteemi ning kaotab enda iseseisvuse lapsena ning kuuluvuse laste allsüsteemi. Allsüsteemide vaheliste piiride hägunemine näitab omakorda seda, et pere on liikunud düsfunktsionaalse toimetulekuviisi suunas, mis aitab säilitada perekonna homöostaasi. Seega laps küll õpib instrumentaalsetest tegevustest, aga samal ajal liigub täiskasvanute allsüsteemi, mis annab teada perekonna düsfunktsionaalsusest. Vaatamata sellisele suunale ei tohi ära unustada seda, et inimesed on erinevad ja võtavad muutuseid erinevalt vastu. Kui osadele võib asi mõjuda negatiivselt, siis teised võivad kaasa võtta hoopis suuremat tugevust ja oskuseid. Seetõttu peab lähenema perekonnale individuaalselt ja tuleb õppida perekonnasüsteemi ja tema allsüsteeme tundma, et teada saada olukorra tegelik seisund.

Emotsionaalne vanemlikustamine mõjutab isiksuse arengut negatiivselt

Emotsionaalseid vanemlikustamise ilminguid on keerulisem märgata, sest lapsel ei ole kerge väljendada rolli, mida on emotsionaalselt täidetud. Emotsionaalse vanemlikustamise puhul muutub laps perekonnaliikme või liikmete jaoks usaldusisikuks, emotsionaalseks tugipunktiks ja saladuste hoidjaks pereliikmete jaoks (Hooper, 2014). Vaatamata sellele, et minu uurimuses

emotsionaalseid vanemlikustamise ilminguid väga selgelt välja ei tulnud, leidsin negatiivseid tagajärgi, mis võivad viidata sellele, et perekonnas ilmnes lapse poolt emotsionaalse rolli ülevõtmist. Vanemlikustamise negatiivseid tagajärgi seostatakse puudulike oskustega luua usalduslikke suhteid (Hooper, 2008), emotsionaalsete ja käitumuslike raskustega, vähem välja arenenud sotsiaalsete võimetega (Johnston, 1990) ning lapse arengu häirumisega (Burt, 1992). Uurimuses osalejate jaoks väljendus emotsionaalse vanemlikustamise negatiivsed tagajärjed üksilduses, suhete loomise ja hoidmise raskustes, inimeste väheses usaldamises ning pereloomise keerukuses – hirm teha samasid vigu või hoopis soov oma pere loomisest loobuda. Emotsionaalne kohusetunne enda pereliikmete ees võib olla nii suur, et raske on endi mõtteid, tundeid ja soove väljendada. Vanemlikustatud lapsed ei oska ega võib-olla soovigi olla iseseisvad, sest harjumus olla kellegi teise jaoks olemas ning väljakujunenud seotus on liiga suur. Emotsionaalne vanemlikustamine võib väljenduda ka üksildustundes nii lapseas kui ka täiskasvanuna, mis annab teada, et laps ei ole saanud tuge ja toetust enda vanematelt, vaid on seda pigem ise jaganud kellelegi teisele.

Lapse arengu häirumine võib toimuda nii instrumentaalse kui ka emotsionaalse vanemlikustamise läbi. Emotsionaalse vanemlikustamise puhul väljendub arengu häirumine suuresti kohalolekust ja tugipunktiks olemiseks kellelegi teisele - ei saa end avastada ja arendada, ning instrumentaalne vanemlikustamise puhul väljendub arengu häirumine erinevate vanemlike ülesannete täitmise näol, mis ei lase lapsel eakohaseid ennastarendavaid tegevusi teha.

Lapsepõlves loodud koalitsioonid on vanemlikustatud lapse puhul püsiva iseloomuga

Vastutus ja kohusetunne lapseas, ei lase enda vabadust arendada (Burt, 1992). Kuigi vanemlikustamine saab alguse lapsepõlves, siis probleemid võivad edasi liikuda täiskasvanuikka, mil hakatakse enda pere loomise peale mõtlema. Oht seisneb selles, et vanemlikustatud laps ei suuda välja astuda enda rollist, päritoluperest eralduda ning iseseisvat peret luua. Noor täiskasvanu jätkab enda rolli vanemlikustatud lapsena ning ei saa ega suuda end arendada ja iseseisvuda. Põhinedes Bowlby kiindumusteooriale, leidsid West ja Keller (1991), et enda vanema(te) eest hoolitsemine on ainus võimalus, kuidas saavutada nendega lähedus (Dial, 2014). See annab teada, et üheks väikeseks võimaluseks saada vanemate tähelepanu on olnud vanema rolli ülevõtmine, mis omakorda viitab sellele, et vanemlikustatud

lapsed ei oska ega näegi võimalust, kuidas nüüd teisiti käituda ja olla. Keskendutakse kellegi teise, mitte enda, vajadustele ja arengule. See võib olla ka üheks põhjuseks, miks ei soovita enda pere luua. Selle asemel püütakse säilitada lapsepõlvest kaasavõetud vanemlikustatud lapse käitumisviise. Taoline toimetulekuviis perekonnas ei pruugi halb olla tema päritolupererele, sest see toetab pere homöostaasi hoidmist, oht on pigem suunatud noorele täiskasvanule, kes võib ilma jääda arengule sobilikust lapsepõlvest ning võimekusest toimivateks suheteks täiskasvanueas.

Kas vanemlikustamist saab käsitleda kui lapse väärkohtlemist?

Lapse väärkohtlemine on mistahes käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist ja psüühilist heaolu, seades ohtu tema eakohase arengu ja tervisliku seisundi (Ruth Soonets, 1997: 91). Uurimuses ilmnenud vanemlikustamise märkides ja seda toetavas kirjanduses on väärkohtlemise käsitlusele sarnaseid märke. Vanemlikustamise negatiivsed tagajärjed on seotud lapse arengu hälbimisega (Burt, 1992), vaimse tervise probleemidega, nagu näiteks ärevus, depressioon, stress ja häbitunne (Jankowski jt, 2011) ning destruktiiivse käitumise ja somaatiliste sümptomitega (Mechling, 2011). Kõik need ilmingud on loetletud ka väärkohtlemise definitsioonis, mis annab aluse kõrvutada väärkohtlemist ja vanemlikustamist. Rys (2011) sõnas, et düsfunktsionaalsed pered ei aruta teemaga seotud probleeme väljaspool enda ringi. Ka intervjuude käigus tuli välja, et vastajate perekonnad on enda kodust olukorda varjanud või mitte lasknud välja paista, kusjuures vanemlikustatud lapsed on sellega aktiivselt kaasa läinud. Saladuste hoidmist perekonnas saab samuti seostada väärkohtlemise varjamisega väljaspool perekonda. Väärkoheldud laps hoiab perekonna saladust kas iseseisvalt, sest tunneb häbi, piinlikust ja süüd või väärkohtleva vanema mahitusel, kes kasutab lapse hirmutamist, meelitamist või koalitsiooni loomist lapsega, et varjata tõelist olukorda (vt ka: lasteabi.ee).

KOKKUVÕTE

Minu uurimistöö eesmärgiks oli analüüsida vanemlikustamise ilminguid nelja noore täiskasvanu tagasivaates. Lähtuvalt bakalaureusetöö eesmärgist püstitasin kolm uurimisküsimust, millele leidsin vastused läbiviidud biograafiliste intervjuude põhjal.

Kuidas räägivad noored täiskasvanud, vanuses 20-25, vanemlikustamise nähtuse ilmingutest oma lapsepõlvkodus?

Vanemlikustamise ilmingud lapsepõlvkodus tulid välja uurimuses osalejate võrdluses oma eakaaslastega. Kõige selgemini esines instrumentaalset vanema rolli ülevõtmist – hoolitseti oma õdede-vendade eest, tegeleti majapidamistöödega ning võeti rohkem vastutust. Konkreetse emotsionaalse rolli ülevõtmise ilmingut väljendas üks uurimuses osaleja. Vaatamata sellele leidsin tulemuste analüüsi käigus, et negatiivseid mõjusid täiskasvanueas võib põhjendada emotsionaalse rolli ülevõtmisega lapsepõlves.

Milliseid vanemlikustamise mõjusid lapseksolemisele uurimuses osalejad välja toovad?

Uurimuses osalejad tõid välja nii positiivseid kui ka negatiivseid vanemlikustamise mõjusid lapseksolemisele. Positiivsed ilmingud seostusid instrumentaalse rolli täitmisega. Nimelt leidsid osalejad, et nad said tänu oma kogemusele täiskasvanulikumaks, suurendasid oma iseseisvust ja õppisid juurde uusi oskusi, mis tulevad tuleviku pereloomise juures kasuks. Negatiivsed ilmingud lapseksolemisele väljendusid üksildustundes ning suurenenud vastutuse võtmises. Samuti näitas perekonna toimetulekuviisi varjamine vanemlikustamise negatiivset mõju. Lisaks toodi välja kurbustunne kaotatud lapsepõlve tõttu.

Milliseid vanemlikustamise tagajärgi näevad osalejad oma täiskasvanuelus?

Osalejad tõid välja positiivseid ja negatiivseid vanemlikustamise mõjusid oma täiskasvanuelus. Näiteks võtsid uurimuses osalejad oma lapsepõlve kogemusest kaasa konkreetse soovi vastanduda enda mittetoimivale vanemale, mis annab teada, et nad teadvustavad vanema rolli puudujääke lapsepõlvest. See võib olla üheks põhjuseks, miks osalejad tunnistasid, et neil on suurenenud ebakindlus, usaldamatuse tunne ja nad ei oska säilitada suhteid. Lisaks ilmnas soov enda pere mitte luua, mille põhjuseks on teadmine, et lapsi on raske kasvatada ja asjaolu, et

oma vanema rolli ülevõtmine võib jätkuda täiskasvanueas. Positiivsena toodi jällegi välja iseseisvust ja tugevust ning kasulikke oskusi, mis aitavad igapäevaelus täiskasvanu rolli paremini täita.

Minu uurimus on tõenäoliselt esimene Eestis, mis keskendub vanemlikustamisele üksikvanemaga perekonnas. Leian, et see annab põhjaliku ülevaate vanemlikustamise ilmingutest ja toob uurimuses osalejate näidete kaudu välja olulised aspektid, mille peale laste, noorte ja peredega töötavad isikud peaksid mõtlema. Näiteks - millised võivad olla viited vanemlikustamisele perekonnas, milline on vanemlikustamise mõju nii lapse- kui ka täiskasvanueas, miks sellist düsfunktsionaalsuse vormi peredes varjatakse.

Mida võiks edasi uurida?

- Emotsionaalse rolli ülevõtmine perekonnas ja selle mõjude hindamine lapse- ja täiskasvanueas;
- Koolipersonali käsitlused vanemlikustamisest;
- Kas ja kuidas saab vanemlikustamist ennetada? Kas see on vajalik?
- Düsfunktsionaalsetest peredest pärit noored täiskasvanud meenutavad, mis juhtus ja millised olid toimimisviisid perekonnas, mida rakendati kriisisituatsioonides. Valimiks nii noormehed kui ka neiud.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Atkins, R. (2001). The Life Story Interview. J.F Gubrium ja J.A. Holstein (toim.). *Handbook of Interview Research* (120-140). SAGE Publications, Inc.
- Barker, P. (2002). *Perekonnapsühhoteraapia alused. 4.väljaanne*. Tallinn: Eesti Pereteraapia Ühing.
- Baumeister, R. F. ja Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117 (3), 497–529.
- Boszormenyi-Nagy, I., ja Spark, G. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. Hagerstown, MD: Harper & Row.
- Bowlby, J. (2003). *A Secure Base: clinical applications of attachment theory*. London; New York: Routledge.
- Dial, S. (2014). *Children as adults: A phenomenological inquiry in the process of parentification*. Texas Tech University.
- Draper, A.K. (2004). The principles and application of qualitative research. *Proceedings of the Nutrition Society*, 63, 614-646.
- Duke, M. P., Lazarus, A. ja Fivush R. (2008). Knowledge of Family History as a Clinically Useful Index of Psychological Well-Being and Prognosis: A Brief Report. *Psychotherapy Theory, Research, Practice, Training*, 45(2), 268–272.
- Edwards, R. ja Holland, J. (2013). *What is Qualitative Interviewing?* Suurbritannia: Bloomsbury.
- Engelhardt, J.A. (2012). The Developmental Implications of Parentification: Effects on Childhood Attachment. *Graduate Student Journal of Psychology*, 14, 45-52.
- Ezzy, D. (2002). *Qualitative Analysis: Practice and innovation*. London: Routledge.
- Gager, C., Cooney, T. ja Call, K. (1999). The effects of family characteristics and time use on teenagers' household labor. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 982- 994.
- Gerlach, P. K. (2015). *Avoid Family Secrets. Guard Your Kids Against Shame and Fear*. <http://sfhelp.org/fam/secrets.htm>30.04.2017
- Goldenberg, H. ja Goldenberg, I. (2008). *Family Therapy: An Overview, Seventh Edition*. Ameerika Ühendriigid: Thomson Learning, Inc.

- Heffner, C.L. (2003). *Alcoholism and Its Effect on the Family*. <https://allpsych.com/journal/alcoholism/> 28.04.2017
- Hinshaw, A.S., Feetham, S.L. ja Shaver, J. (1999). *Handbook of Clinical Nursing Research*. California: Sage Publications.
- Hooper, L.M. (2014). What is Parentification? <http://guru.louisville.edu/parentification/what-is-parentification.html> 03.04.2017
- Hooper, L. M., Doehler, K., Jankowski, Peter J. ja Tomek, Sara E. (2012). Patterns of Self-Reported Alcohol Use, Depressive Symptoms, and Body Mass index in a Family Sample: The Buffering Effects of Parentification. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 20 (2), 164-178.
- Hooper, L. M. (2011). Parentification. R. Levesque (toim.). *Encyclopedia of Adolescence (2023-2031)*. New York: Springer.
- Hooper, L. M. (2008). Defining and Understanding Parentification: Implications for All Counselors. *The Alabama Counseling Association Journal*, 1, 34-43.
- Hooper, L. M. (2007a). The Application of Attachment Theory and Family Systems Theory to the Phenomena of Parentification. *The Family Journal*, 15, 217-223.
- Hooper, L.M. (2007b). Expanding the discussion regarding parentification and its varied outcomes: Implications for mental health research and practice. *Journal of Mental Health Counseling*, 19, 322-337.
- Jankowski, Peter J., Hooper, Lisa M., Sandage, Steven J. ja Hannah, Natali J. (2011). Parentification and mental health symptoms: mediator effects of perceived unfairness and differentiation of self. *Journal of Family Therapy*, 35(1), 43-65.
- Johnston J. R. (1990). Role diffusion and role reversal: Structural variations in divorced families and children's functioning. *Family Relations*, 39(4), 405–413.
- Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> 07.05.2017
- Kasearu, K. (2016). *Perekonnasotsioloogia*. Loengukonspekt. 29.04.2017
- Khafi, T.Y., Yates, T.M. ja Luthar, S.S. (2014). Ethnic Differences in the Developmental Significance of Parentification. *Family Process*, 53 (2), 267-287.

- Kuperminc, G. P., Jurkovic, G. J. ja Casey S. (2009) Relation of filial responsibility to the personal and social adjustment of Latino adolescents from immigrant families. *Journal of Family Psychology*, 23(1), 14–22.
- Kutsar, D. (2003). *Millist perepoliitikat me vajame?* Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kõresaar, Ene 2008. Biograafiline intervjuu. - Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Toim Tiiu Jaago. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. URL: <http://argikultuur.e-uni.ee>
- Lasteabi kodulehekül. <http://www.lasteabi.ee/kusimused-ja-vastused/list/kkk/laste-ja-noorte-seksuaalne-vaarkohtlemine/#miks-lapsed-ei-soovi-vaarkohtlemisest-raakida>16.05.2017
- Lilleoja, L. ja Konno, M. (2011). Laste sotsiaalsed ja emotsionaalsed probleemid. <https://www.tlu.ee/opmat/tp/lapsed.pdf> 03.04.2017
- McMahon, T. J. ja Luthar, S. S. (2007). Defining characteristics and potential consequences of caretaking burden among children living in urban poverty. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 77, 267–281.
- Mechling, B. M. (2011). The experiences of youth serving as caregivers for mentally ill parents: A background review of the literature. *Journal of Psychosocial Nursing*, 49(3), 28-33.
- Minuchin, S. (1974). *Families & Family Therapy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Minuchin, S., Montalvo, B., Guernsey, B., ja Schumer, F (1967). *Families of the Slums. An exploration of their structure and treatment*. New York, NY: Basic Books.
- Perekonnaseaduse eelnõu sotsiaalsete mõjude analüüsi aruanne (2008). https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2014/11/Perekonnaseaduse_eeln-u_sotsiaalsete_m-jude_analysi_aruanne.pdf 10.02.2017
- Rys, M. (2011). Help in disability. *Quarterly Journal Fides et Ratio*, 1(5) 41- 61.
- Selg, M. (2015). *Perekonna elutsükkel*. Õppematerjal.
- Shifren, K. (2001). Early caregiving and adult depression: Good news for young caregivers. *The Gerontologist*, 41, 188–190.

- Sinisaar, H. ja Tammpuu, P. (2009). Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikameetmed. *Poliitikaanalüüs. Sotsiaalministeeriumi toimetised, nr 4*.
- Soonets, R. (1997). *Laste väärkohtlemine*. Tallinn: Atlex.
- Taylor, J. (2011). The intimate insider: Negotiating the ethics of friendship when doing insider research. *Qualitative Research*, 11(1), 3-22.
- Truhan, T. (2014). *Differences in Parentification of Children and Adolescents in Two-Parent Military Families versus One-Parent Military Families Due to Deployment*. <http://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2622&context=honorstheses1990-2015> 25.05.2017
- Weiss, R. (1979). Growing up a little faster: The experience of growing up in a single parent household. *Journal of Social Issues*, 35, 97-111.
- Willert, A. S. (2003). *Parentification in rural African American single mother families: a study of adolescent competence in context*. The University of Georgia.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Karen-Pauliin Konks (12.05.1994),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Vanemlikustamise ilmingud nelja noore täiskasvanu tagasivaates“, mille juhendaja on Dagmar Kutsar,
  - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 01.06.2017